

Mitul lui Orfeu și istoria poeziei

Dumitru Chioaru

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Studii Romanice
“Lucian Blaga” University of Sibiu, Department of Romance Studies
Personal e-mail: dumitru.chioaru@gmail.com

The Myth of Orpheus and the History of Poetry

The present study aims at defining the Orphic tradition of European poetry - and at showing how it secretly informs modern poetic tradition, too. It documents the myth of Orpheus, such as it is presented in the most creditable ancient sources, and then shows how the mythic figure in these sources migrated and transformed itself into the very icon and point origo of almost all the poetic movements from Antiquity to the modern era (via Middle Ages, of course). Besides the scientific side, the article also represents a personal manifesto of the author in favor of the Orphical nature of poetry.

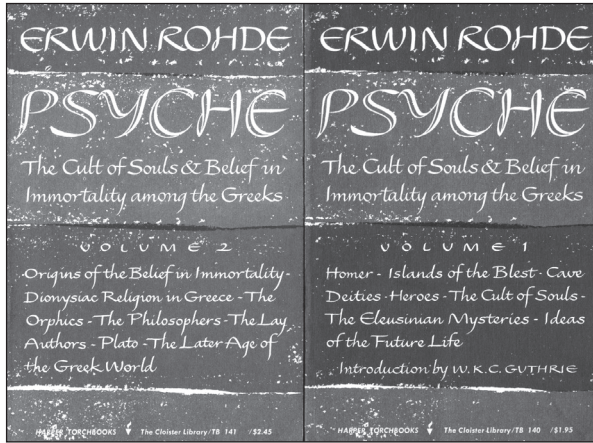
Keywords: history of poetry, the myth of Orpheus, Orpheus as patron of poetry, Orphical poetry in modernity

Într-un studiu despre omul modern în căutarea sufletului său, C.G.Jung afirmă: “Imaginea-arhetip a înțeleptului, salvatorului sau mîntuitorului, zace îngropată în profunzimile inconștientului încă din zorii culturii; aceasta se trezește în fiecare epocă tulbure în care umanitatea sucombă în fața unei grave erori. Cînd oamenii se rătăcesc, ei resimt nevoia unui ghid, a unui maestru sau chiar a unui medic”¹. O asemenea imagine-arhetip este Orfeu, strămoșul mitic al poezilor, care ar fi trăit înainte de războiul troian, deci înainte de Homer. Istoricul Herodot îl situează pe Orfeu, alături de Linos (considerat maestrul său) și Musaios (discipolul), ulterior rapsodului epeilor, și el legendar². Legenda îi atribuie lui Orfeu, în majoritatea variantelor, origine tracă, la fel ca și zeului Dionysos, cu al cărui mit se intersectează. Conform lexiconului bizantin **Suda** (sec. X e.n.), Orfeu este “originar din Leibethra, oraș al Traciei situat la sud de Pieria, fiu al lui Oeagros și al Calliopei”³. Iar Diodor din Sicilia, încă din secolul I î.e.n., în **Biblioteca istorică**, descoperă chiar și genealogia sa, susținînd că „Dionysos îi dăruie lui Charops domnia asupra

tracilor și-i transmise învățătura inițierii în Mistere. De la Charops a primit fiul său Oeagru atît domnia, cît și inițierea în Mistere pe care mai apoi Orfeu le-a deprins de la tatăl său Oeagru; fiind mai presus de toți prin geniul și știința lui, Orfeu a adus multe schimbări serbărilor dionisiace. Iată de ce Misterele lui Dionysos au fost supranumite orfice”⁴. După alte surse, tatăl este Apollo, zeul protector al artelor, iar mamă, muza Caliope ori sora ei, Polymnia. În toate variantele însă, Orfeu are statut de intermediar între divin și uman, un semizeu reprezentînd sacral și deținînd puteri magice de a îmblîndi natura și civiliza lumea, de a vindeca, prin poezie/ muzică și medicină, trupul și sufletul.

Acest cîntăreț din liră se numără, conform studiului lui Ioan Coman, **Orfeu, civilizator al umanității**⁵, printre eroii civilizatori din mitologia greacă, fiind considerat inventatorul poeziei și al muzicii, dar și inițiatorul misterelor și al religiei orfice, după unele surse chiar și al misterelor dionisiace de la Eleusis. El ar fi călătorit în Egipt, la Memphis, unde a compus **Legendele sacre** (gr. Hieroi Logoi) dedicate, ca și **Testamentele**, discipolului său Musaios, poet tot de

origine tracă. Datorită prestigiului său de cântăreț, ar fi făcut parte, după **Argonauticele** poetului alexandrin Apollonios din Rhodos, din expediția lui Iason în Colchida. În antichitate, Orfeu ar fi existat, în virtutea credinței în metempsihoză, în șapte avatare, chiar omonimi istorici ca Orfeu din Crotona, autor al unor **Argonautice** pierdute, care au transmis și îmbogățit doctrina.

Orfismul s-a răspândit ca religie în Grecia secolelor VII-V î.e.n., cunoscând maximă înflorire în vremea domniei Pisistrazelor la Atena. În secolul al VI-lea î.e.n., la curtea tiranului Pisistrate a trăit Onomacritos, tâlmăcitor al oracolelor lui Musaios, care a contribuit la fixarea în scris a legendelor orfice, la fel ca și a epopeilor homerice, transmise pînă atunci oral. Printre orfici se numără apoi Pitagora care a format o școală de filosofie și știință ocultă, explicînd esența și misterul lucrurilor prin Număr, sau filosoful Empedocle în viziunile sale cosmogonice asupra armoniei Ființei. Filosofia lui Platon și platonismul însuși au împrumutat, așa cum demonstrează W.K.C.Guthrie în temeinica sa carte despre Orfeu și religia greacă¹, numeroase elemente din mitul orfic și doctrina orfismului, referitoare mai ales la nemurirea sufletului. Tot lui Orfeu i-au fost atribuite în istoria orfismului **Imnurile**, diferite de cele homerice, și **Argonauticele**, altele decît cele scrise de Apollonios din Rhodos, dar care, conform cercetărilor mai recente, sunt scrieri apocrifice datînd din secolele II-IV e.n., amestec de elemente orfice cu elemente gnostice într-o sinteză interpretată de André Boulanger în studiul său ca o continuare a orfismului în creștinism⁷.

Orfeu a devenit mit mai ales prin povestea iubirii sale pentru Euridice, pe care am s-o rezum în continuare pentru că succesiunea episoadelor ei stă la baza ipotezei mele despre relația dintre acest mit și istoria poeziei. Legenda spune că Orfeu ducea, împreună cu nimfa Euridice, o viață fericită în mijlocul naturii, împlînzind fiarele pădurii prin magia cîntecului său din liră. Fiind mușcată chiar în ziua nunții lor de un șarpe, Euridice moare, spre jalea și disperarea soțului. Neconsolat de pierderea ei, Orfeu se hotărăște să coboare în Infern,

pentru a o readuce din moarte la viață. Jalea cîntecului său cutremură și înmoaie inima de piatră a zeului Hades, care îi promite că umbra Euridicei îl va urma și va reveni la viață, cu condiția ca Orfeu să nu întoarcă spre ea capul pînă vor ieși din Infern la lumină. Cuprins însă de îndoială, Orfeu încalcă pactul cu zeul morții, întorcînd capul spre a se convinge că Euridice îl urmează, dar în acel moment umbra ei se destramă topindu-se în negurile Infernului. El se întoarce din Infern cu un sentiment de melancolie amestecat cu vinovăția față de pierderea pentru totdeauna a Euridicei, cîntîndu-și fără încetare drama în rătăcirile sale prin lume. Orfeu moare sfîrtecat de Bachante, furioase pe fidelitatea iubirii sale și dincolo de moarte față de Euridice, episod interpretat de unii exegeți ai mitului drept răzbunare pentru refuzul său, ca fiu al lui Apollo, de a-l mai cinsti după întoarcerea din Infern pe zeul Dionysos. Rămășițele i-au fost îngropate de Muze în locul său de origine, Leibethra (Leptokaria de azi), dar capul și lira i-au fost aruncate în fluviul Hebrus, ale cărui valuri duc în lumea largă vraja cîntecului său. Unele variante ulterioare ale mitului consideră că tocmai apropierea lui Orfeu de cultul lui Dionysos și sacrificiul său asemănător cu al zeului au dus la apariția **orfismului**, determinîndu-l pe Louis Moulinier să afirme că "orfismul este cultul tracului Dionysos. Deci, orfismul i-a învățat pe greci nemurirea sufletului"⁸.

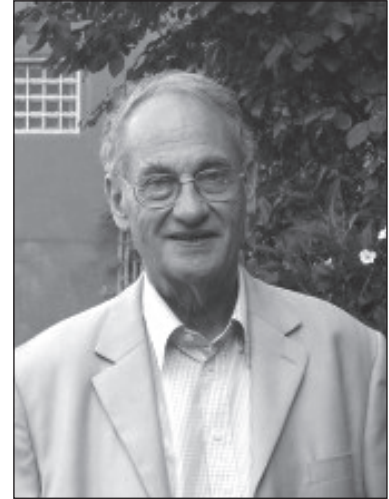
Această credință în nemurirea sufletului provenea, în Grecia antică, din intersectarea miturilor lui Apollo și Dionysos în orfism, pentru care "Orfeu este – constată Eva Kushner în **Mitul lui Orfeu în literatura franceză contemporană** – în mod simbolic preotul celor două divinități"⁹, îndreptățind, de fapt, observația lui Guthrie pentru care Orfeu, „deși predică religia lui Dionysos, o reformează în același timp"¹⁰. Dar, chiar dacă sîntem de acord că – așa cum categoric spune Dodds în cartea sa **Grecii și iraționalul** – "Orfeu nu este totuna cu orfismul"¹¹, sînt în același timp de neseparat. Căci Orfeu este singurul dintre eroii civilizatori ai Panteonului elen, care putea face, dovadă a existenței lui anterioare orfismului în conștiința grecilor, chiar dacă numai ca figură mitică, sinteza cultelor celor doi zei în religia unei aristocrații conservatoare și tot mai îndepărtată de credința populară. Și care s-a manifestat – cum constată Nietzsche în **Nașterea tragediei**¹² – în unitatea dialectică dintre *apolinic* și *dionisiac* în tragedia greacă, înfloritoare în perioada următoare pătrunderii orfismului. Această unitate dialectică este descrisă în descendență nietzscheeană de Mario Vegetti: "...inocența cultului dionisiac comportă o purificare de condiția istorică a omului *în jos*, adică în direcția unei întoarceri la inocența naturală a animalității; cea a orficilor este în schimb îndreptată mai curînd spre înălțime, spre recuperarea de către suflet a unei condiții divine"¹³, delimitînd astfel orfismul ca mistică adresată inițiaților, de misterele dionisiace atît de populare în

epocă. Unii specialiști fac deosebire între *orfismul timpuriu* din secolul al VI-lea î.e.n. și *orfismul târziu* din primele secole ale erei noastre, pentru care alții preferă termenii *orfism* și *neo-orfism*, ultimul răspândit din Grecia în toată lumea elenistică.

Deși orficii îl consideră întemeietor al religiei pe Orfeu însuși, rolul decisiv în formularea doctrinei și răspândirea ei la Atena l-a avut – susține Erwin Rohde în celebra sa carte **Psyche**, bazându-se la rîndul său pe autoritatea lui Aristotel – Onomacritos care “a dat, după cum afirmă Aristotel, formă poetică *doctrinelor* lui Orfeu”¹⁴. După descoperirea în 1962 a papyrusului de la Derveni, în apropiere de Salonic, a devenit mai evidentă diferența dintre **Teogonia** lui Hesiod, în viziunea căruia lumea s-a născut din haos, și cea teogonia orfică, pentru care la origini se află Noaptea, care este mama, soția și fiica lui Phanes (Eros sau Metis), dar și dintre teogonia orfică și cea neo-orfică, conform căreia „Cronos – susține Luc Brisson în studiul **Teogoniile orfice** – joacă rolul de principiu și nu Noaptea ca în versiunea veche”¹⁵. Teogonia orfică este, în ambele versiuni, urmată de o cosmogonie și o antropogonie.

“Acest mit – remarcă Reynal Sorel în cartea sa **Orfeu și orfismul** – expunea cui voia să-l asculte natura divină a sufletului omenesc”¹⁶. Fiind de origine divină, sufletul omului este nemuritor. Credința în nemurirea sufletului pe care se fundamentează doctrina orfismului, nu poate fi despărțită de importanța iubirii/ a Eros-ului ca impuls originar pentru manifestarea și armonia Ființei. Oamenii, ca ființe muritoare, nu pot dobîndi nemurirea, în viziunea grecilor comentată socratic în dialogul **Banchetul** de Platon¹⁷, decît prin iubire. Iar iubirea dintre Orfeu și Euridice continuă și dincolo de moarte. De aceea, mitul lor este un mit cu al iubirii care continuă și dincolo de moarte, fiind eternizată în *cîntec*. Orfeu devine astfel mitul fondator al Poeziei, în care Euridice reprezintă, în interpretarea lui Maurice Blanchot din esul **Privirea lui Orfeu**, Opera sa, care transcende timpul: “El nu este Orfeu decît în cînt, el nu poate avea un raport cu Euridice decît în imn”¹⁸.

Această introducere în istoria poeziei orfice prefațează un amplu studiu critic, a cărui metodă este *mitocritica*, teoretizată și practică pornind de la arhetipologia lui Jung, de un antropolog ca Gilbert Durand și, pe urmele sale, de comparatistul Pierre Brunel, autor între altele al unei cărți intitulată chiar **Mythocritique**¹⁹. **Avatarele lui Orfeu** continuă, în cadru universal, studiul meu asupra poeziei început cu **Poetica temporalității. Eseu asupra poeziei românești**²⁰, în care Orfeu este numele generic al Poetului. În acest studiu, lectura poeziei universale este tematizată pe Orfeu nu numai ca nume generic al Poetului, ci și al unui gen de poezie în care predomină elementele, din mit dar și din scrierile care reprezintă

Sursă foto: <http://editions-verdier.fr/auteur/pierre-brunel/>

orfismul ca religie și ca artă. Pornesc de la constatarea că nici un alt mit grecesc decît al lui Orfeu n-a avut un număr mai mare de variante care-i atribuie cîntărețului din liră noi calități de erou civilizator, și nu s-a bucurat de mai multă faimă în istoria culturii. În fiecare epocă, mitul a fost reinterpretat în literatură și arte într-un număr impresionant de opere originale și exegeze critice, care răspund problemelor vremii îmbogățindu-l cu noi semnificații. Istoria nu înseamnă însă o repetare a mitului, ci mitul subîntinde istoria, fiecare epocă marcînd, prin experiențele ei inovatoare, un episod din structura mitului. Astfel, în spiritul aceleiași credințe orfice în metempsihoză, pot fi identificate în istoria literaturii universale șapte *avatare* (prefer forma „avatare” consacrată de Eminescu în proza **Avatarele faraonului Tla**, în loc de „avataruri” din limba literară), în înțelesul de paradigme ale poeziei lirice, corespunzătoare cîte unui episod din structura mitului:

Avatarul grecesc: *armonia Ființei*

Avatarul latin: *Eros și Thanatos*

Avatarul medieval-creștin: *coborîrea în Infern*

Avatarul renascentist-baroc: *pactul răsculpărării*

Avatarul romantic: *îndoiala tragică*

Avatarul simbolist: *damnarea*

Avatarul modern: *sferțecarea*.

Fiecare epocă de creație reprezintă un avatar al lui Orfeu, care reiterează modelul originar, actualizînd formele literare vechi sau inventînd altele noi. Dar ontogenia poetică nu repetă întocmai filogenia, pentru că fiecare avatar istoric, chiar dacă conține experiența acumulată de celelalte, recreează totul într-o paradigmă originală. Această nouă paradigmă se naște cu necesitate din modul în care istoria intersectează mitul într-un alt episod al său, alcătuiind dominantă tematică și stilistică

irepetabilă a epocii de creație.

În acest sens, Orfeu nu mai reprezintă doar mitul fondator al literaturii, ci și mitul modelator al istoriei literaturii. Drept pentru care voi analiza în șapte capitole trăsăturile și particularitățile acestor avatare, reprezentate de poeți care l-au actualizat pe Orfeu într-o nouă experiență de viață și creație.

Numesc *poezie orfică* acea parte a liricii ca modalitate nu numai de trăire ci și de cunoaștere, în sens de *inițiere*, atât pentru poet, cât și pentru cititor. Spre deosebire de poezia lirică în general, a cărei substanță o reprezintă emoțiile și sentimentele, poezia orfică presupune și cunoașterea metafizică, născându-se – constată Jean-Michel Maulpoix în cartea sa **Vocea lui Orfeu** “la întâlnirea dintre viață și moarte”²¹ și ducând ca și cântare la transfigurarea spirituală a existenței. De aceea, poezia orfică se aseamănă cu mistică, experiență în care eul creator este, ca și Orfeu, un intermediar prin care se revelează misterele/ tainele lumii. Cuvântul în poezia orfică are statut de *symbol*, fiind el însuși un intermediar între sacru și profan, între planul spiritual și material al existenței. Poezia orfică se naște, prin urmare, din ceea ce Gilbert Durand numește “imaginație simbolică”²², fiind o *viziune* a existenței materializată în limbaj. În structura ei, cuvântul redobândește rolul de Logos/ Verb creator. Mai mult, poezia orfică înseamnă, în termeni grecești, unitatea dintre *logos* și *melos* (cânt), prin care este celebrată Ființa.

Cum însă aceste trăsături ale poeziei orfice variază/ se schimbă, în ciuda *invariantelor*, de la o epocă la alta, rămâne ca în fiecare capitol să prezint mai întâi trăsăturile definitorii ale paradigmei de creație a epocii, prin care se diferențiază de cele anterioare, pentru ca apoi să analizez poezia cu caracter orfic a poezilor reprezentativi.

Deși avangarda și postmodernismul au respins poezia orfică, considerând-o desuetă și depășită, constat că aproape toți marii poeți ai lumii s-au raportat la Orfeu și au dat acestei poezii o nouă viață, atât ca și conținut cât și ca formă. Aceasta a fost și rămâne, chiar dacă azi nu mai este bătută aproape de niciun poet, calea regală a Poeziei.

Note:

1. C.G.Jung, apud Eva Kushner, *Le mythe d'Orphée dans la littérature française contemporaine*, Paris, Ed. Nizet, 1961, p. 20
2. Herodot, apud *Filosofia greacă până la Platon*, vol. I, partea I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 51 și 60
3. *Lexiconul Suda*, apud *Filosofia greacă până la Platon*, ed. cit., p. 51
4. Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, în antologia lui Ion Acsan, *Orfeu și Euridice în literatura universală*, București, Ed. Albatros, 1981, p. 20

5. Ioan Coman, *Orfeu, civilizator al umanității, în Zalmoxis*. Revistă de studii religioase, vol. I-III (1930 - 1942), Iași, Ed. Polirom, 2000, p.165-194
6. W.K.C. Guthrie, *Orphée et la religion grecque. Etude sur la pensée orphique*, Paris, Ed. Payot, 1956
7. André Boulanger, *Orfeu*. Legături între orfism și creștinism, București, Ed. Meta, 1992
8. Louis Moulinier, *Orphée et l'orphisme à l'âge classique*, Paris, Société d'édition «Les Belles Lettres», 1955, p. 79
9. Eva Kushner, *op. cit.*, p. 54
10. W.K.C.Guthrie, *op.cit.*, p. 53
11. Folosesc cartea lui E.R.Dodds, în traducerea românească cu titlul *Dialectica spiritului grec*, București, Ed. Meridiane, 1983, p.173
12. Mario Vegetti, capitolul *Omul și zeii*, în volumul colectiv coordonat de Jean-Pierre Vernant, *Omul grec*, Ed. Polirom, 2001, p. 256
13. Friedrich Nietzsche, *Nașterea tragediei*, în ant. *De la Apollo la Faust*, București, Ed. Meridiane, 1978
14. Erwin Rohde, **Psyche**, București, Ed. Meridiane, 1985, p. 268
15. Luc Brisson, *Les Théogonies orphiques et le papyrus de Derveni*, în culegerea *Orphée et l'Orphisme dans l'Antiquité gréco-latine*, Ed. Variorum, 1995, p.393
16. Reynal Sorel, *Orfeu și orfismul*, București, Ed. Teora, 1998, p. 1
17. Platon, *Banchetul*, în *Dialoguri*, București, Editura pentru literatura universală, 1968
18. Maurice Blanchot, *Spațiul literar*, București, Ed. Univers, 1980, p. 111
19. Pierre Brunel, *Mythocritique*. Théorie et parcours, Paris, Presses Universitaires de France, 1992
20. Dumitru Chioaru, *Poetica temporalității*. Eseu asupra poeziei românești, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2000 (reeditată în 2008 la editura Europress Group)
21. Jean-Michel Maulpoix, *La voix d'Orphée*. Essai sur le lyrisme, Paris, Ed. Jose Corti, 1989, p.108
22. Gilbert Durand, *L'imagination symbolique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1964

Bibliography:

- ***, *Filosofia greacă până la Platon / Greek Philosophy before Plato*, vol. I, partea I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979
- W.K.C. Guthrie, *Orphée et la religion grecque. Etude sur la pensée orphique / Orpheus and Greek Religion. Study on Orphical Thought*, Paris, Ed. Payot, 1956
- Eva Kushner, *Le mythe d'Orphée dans la littérature française contemporaine / The Myth of Orpheus in Contemporary French Literature*, Paris, Ed. Nizet, 1961

